

Aktuelt problem

Norske frontkjempere 1941–45 50 år senere

Erfaringer, belastninger, helsemessige og sosiale forhold

Dette er en undersøkelse av 181 norske frontkjemperes belastninger og sykehistorier. For å sikre at den undersøkte gruppe frontkjemperer er representativ for frontkjemperer som helhet, er det lagt særlig vekt på 1. kompani Regiment Norge etter en liste av 15.1.1944, der det var 76 nordmenn. Medisinske og sosiale forhold er kartlagt. Krigsinnsats fra og med borgerkrigen i Spania og på Østfronten frem til våren 1945 beskrives. Skader og sykdommer i forbindelse med krigsinnsats, i fangenskap i USSR, hos Vestmaktene og i Norge er undersøkt. Sosiale forhold i etterkrigstiden er også undersøkt. Frontkjemperer har vært utsatt for store belastninger i krig, fangenskap og senere. Det gjenspeiles i store tapstall, betydelige fysiske skader og høy dødelighet i de første etterkrigsår. Til tross for dette har de, sannsynligvis grunnet opprinnelig gode ressurser, klart seg relativt bra både helsemessig og økonomisk i de senere etterkrigsår. Det er viktig at leger møter dem med åpenhet, slik at de får tillit nok til å fortelle om sin bakgrunn og sine skader.

Nils Johan Lavik har i Tidsskriftet omtalt Norsk psykiatri og nazismen, et prosjekt med ny aktualitet (1). Der omtales bl.a. etterkrigstidens norske undersøkelser av dem

Se redaksjonell kommentar side 1339

Inger Cecilie Stridsklev
Hävundveien 125
3715 Skien

Stridsklev IC.
Norwegian «front fighters» 1940–45,
50 years later

Tidsskr Nor Lægeforen 1995; 115: 1379–84

The author describes a medical and social investigation of 181 Norwegian war veterans who served on the Eastern Front during World War II. To ensure representativity, special emphasis is placed on 76 Norwegians in 1st Company, Regiment Norge, as listed in January 1944. They have been interviewed about hardships during war service in the civil war in Spain and until spring 1945, during captivity in Russia, in other Allied forces' camps and in Norwegian camps and prisons after the war. Their medical and social status from 1940 until today has been studied. The «front fighters» are a heavily strained group. This is best illustrated by their death rates during the war and in the first years after the war. However, as a group, they have more resources than the general population, and have done comparatively well since the war, in spite of physical and social handicaps.

som da ble rettsforfulgt (1). Han vurderer disse undersøkelsene slik at de stort sett var «empiriske arbeider som gav «rette svar», ofte på mindre interessante spørsmål». Lavik nevner de store påkjenninger de den gang rettsforfulgte ble utsatt for, både fra rettsvesenet og de sosiale omgivelser. Det påpekes også at de domte har en tendens til sosial isolasjon, og at ingen beklaget eller angret sin atferd under krigen.

Det er karakteristisk for etterkrigstiden at man ikke hadde moralske skrupler med å koble medlemslister i en politisk bevegelse med psykoseregisteret. NS-medlemmer og frontkjemperer ville for eksempel ha store innvendinger mot Bremers undersøkelse (2) der NS-medlemmer og kollaboratører blir slått sammen. Medlemmer av Nasjonal Samling betraktet og betrakter seg i høy grad som dem som med legale midler forsvarte landsmenns interesser mot okkupasjonsmakten. I det hele vil det være vanskelig å få NS-folk og frontkjemperer med på noen undersøkelse der det fremgår at hypotesen er at fronttjeneste og/eller NS-medlemskap indikerer negative personlighetsavvik. Det er en av årsakene til at psykiatri ikke er vektlagt i denne undersøkelsen, selv om psykiatriske lidelser er registrert samtidig med sykkelig generelt.

Det har vært en rekke undersøkelser i etterkrigstiden som har omhandlet andre krigsveteraner og norske konsentrasjonsleirfanger i tyske fengsler og leirer (3–7). Norske frontkjemperer har derimot vært lite studert. Blindheim har skrevet en hovedoppgave i historie utgitt under tittelen Nordmenn under Hitlers fane (8). Der omtaler han frontkjemperes bakgrunn, motivasjon og skjebne under og etter krig og fangenskap.

Frøshaug (9, 10) utførte som fengsels-overlege en sosialpsykiatrisk undersøkelse av 343 norske frontkjemperer på Hebu, offentliggjort i 1947 og 1955. Der sammenliknet han en gruppe frontkjemperer med tilsvarende norske rekrutter og fant høyere IQ og utdanning blant frontkjemperne. Han kom til at frontkjemperne var sosialt veltilpassede

de. De som hadde minst politiske og overbevisningsmessige grunner til fronttjenesten, syntes å tilpasse seg dårligst. De fleste fant seg til rette i fangenskapet uten å miste sin åndelige balanse. Deres intelligens og utdanning var over gjennomsnittet, og definitivt over det som var vanlig blant norske rekrutter. Han bemerker at frontkjemperne gjorde sitt beste på testen for å bevise sin overlegenhet, en innstilling de har beholdt.

Det har lyktes enkelte frontkjemper å få publisert bøker om sine erfaringer i etterkrigstiden. En av de mest kjente er skrevet av Frode Halle, som i boken *Fra Finland til Kaukasus bl.a. beskriver fronttjeneste på Finske-fronten i Fortsettelseskrigen* (11).

Fra denne undersøkelsen er det kommet en publikasjon i Norsk tidsskrift for arbeidsmedisin i 1992. Der er frontkjemperbevegelsens historie, med de enkelte enheter der det deltok mange nordmenn, omtalt. Der er også en mer nøyaktig oversikt om hvor frontkjemperne kom fra, deres utdanning, skader og sykdommer både i krigstiden og senere. Frontkjemperne sammenliknes med deltakere fra 2. Bergkompani i Finnmark (12). Til tross for at frontkjemperne har langt større belastninger, virker det ikke som om de etter den nære etterkrigstid har større sykkelighet og dødelighet. Videre er undersøkelsens begrensninger og metodesvakheter diskutert. I denne artikkelen diskuteres også metoden og det omfattende bortfallet. Et problem har vært at jeg til dels ikke har hatt direkte kontakt med frontkjemperne. Skjemaer er sendt ut gjennom frontkjempernes veteranorganisasjoner. Siden mange frontkjemper har deltatt i flere enheter, har enkelte fått flere spørreskjemaer. Svarprosenten er derfor usikker. Derfor er det lagt vekt på den enheten der man hadde en fullstendig liste fra 1944, og hvor man har fått oppsporet alle.

Hensikten med denne undersøkelsen var å oppspore, intervju og innhente informasjon om et utvalg frontkjemper med sikte på å få et inntrykk av deres belastninger i krig og etterkrigstid, og de utslag dette har hatt på deres helse og sosiale forhold i tiden som har fulgt.

Krigstjenesten

Det finnes ingen sikre tall for hvor mange norske som deltok og som falt på Østfronten. Men omtrent 15 000 meldte seg, ca. 5 000 deltok og vel 900 falt (18 %). De fleste ikke-tyske frivillige var i Waffen-SS. Vel 300 norske var i Krigsmarinen og like mange var tilknyttet Røde Kors. I tillegg fantes vel 400 norske frontsykepleiere. Noen få nordmenn var også i Luftwaffe (8, 12, 13).

Krigstjenesten på Østfronten kan deles i to perioder:

– Fremrykkingen fra angrepet på Sovjetunionen 22.6.1941 til slaget ved Stalingrad årsskiftet 1942–43.

– Tilbaketog.

De som deltok ved fremrykkingen, hadde også betydelige tap og belastninger. Men de hadde for en stor del tidsbegrensede kontrakter. Dette visste riktignok ikke alle aktuelle tyske offiserer om, noe som kunne medføre komplikasjoner. Kontraktene ble likevel i det store og hele respektert. I annen del av krigen fantes det stort sett bare to veier ut av det, som en av frontkjemperne uttrykte det: enten alvorlig skade eller alvorlig sykdom som hindret en i videre fronttjeneste, eller man falt. Mange var med på både fremmarsj og tilbaketog (13).

Knappt noen soldater var utsatt for større belastning ved krigsoperasjoner under den annen verdenskrig, enn dem som kjempet på Østfronten. De norske frivillige gjennomgikk i tillegg praktisk talt alle fangenskap i Norge, og en del også utenlandsk fangenskap. Bl.a. satt en del opptil ti år i russisk fangenskap.

De har heller ikke fått noen spesiell støtte fra det norske samfunn slik andre krigsdeltakere har fått. Da Norges Røde Kors i 1954 fikk henvendelse fra sin tyske søsterorganisasjon med anmodning om å formidle hjelp til nordmenn som var blitt krigsinvalid på Østfronten, henvendte Norges Røde Kors seg til avisen Folk og Land. Det førte til at den selvstendige organisasjonen «Hjelpeorganisasjonen for krigsskadede» ble stiftet. Gjennom denne organisasjonen av frontkjemper har frontkjemperne også i høy grad hjulpet hverandre (14).

Materiale og metode

Materialet består for det første av innhentede opplysninger om 181 intervjuede frontkjemper. For det annet består det av opplysninger om samtlige norske deltakere i 1. kompani Regiment Norge 15.1.1944. 76 nordmenn står på en kompaniliste fra januar 1944 som en av deltakerne har lyktes i å bevare. Samtlige 30 som var i live fra denne listen, har besvart et omfattende spørreskjema. I tillegg til besvarelsene fra de frontkjemperne som var i live, er det samlet opplysninger om alle døde og falne nordmenn fra denne listen over 1. kompani Regiment Norge. Dødsattester ble innhentet der disse forelå. Det foreligger dødsattest bare for én av de falne. Alle 30 som var i live fra denne listen, har svart. Av disse 30 døde tre innen 31.12.1990, slik at dødsattestene deres også er innhentet.

Dessuten besvarte 151 andre frontkjemper som hadde deltatt i andre enheter, det samme spørreskjemaet. Siden det ikke er mulig å vite om disse 151 som har svart, er representative for frontkjemperne som gruppe, er de 151 sammenliknet med de 30 fra listen fra januar 1944. Det viste stort sammenfall mellom resultatene på alle områder (12). Det er derfor å anta at svarene fra disse 181 er representative for frontkjempergruppen som helhet. Denne undersøkelsen er utført ved at hver enkelt har svart på et tilsendt spørreskjema. Undersøkelsen har foregått mellom

1984 og 1991. Det er sendt ut ca. 1 000 skjemaer. En del har ikke villet svare, grunnet generell mistro til samfunnet. Et par har svart, men valgt å bevare sin anonymitet også overfor undersøkeren. Noen har svart to ganger, én hele tre. I de tilfellene er det godt samsvar mellom besvarelsene. 23 av 181 intervjuer ble foretatt som strukturerte intervjuer på grunnlag av spørsmålene i spørreskjemaet, derav seks over telefon (12).

Spørreskjemaet er relativt omfattende, og de fleste har også gitt tillatelse til å søke ytterligere opplysninger hos helsemyndigheter. Spørsmålene er stilt kronologisk, og omfatter blant annet fødselsdato og -sted, sivil utdanning og arbeidserfaring før utreise, i fangenskap og siden i livet. Det ble også spurt om militær erfaring og opplæring før og under krigen både i Norge og på Østfronten. Videre ble det spurt om sykdommer og skader i krigstiden og senere, sykehusopphold, sykmeldinger, medisinbruk og trykkløst uttaler. Motiver for fronttjenesten ble undersøkt, likeså erfaringer i krigstiden og senere, samt forholdet til samfunn og medmennsker.

Ikke alle har svart like fullstendig. Noen har latt være å svare på grupper av spørsmål. Derfor er det i sammendrag bare tatt hensyn til de svar som er avgitt for hvert enkelt spørsmål.

Resultater

Hvem er frontkjemperne?

Alder. Frontkjemperne i denne undersøkelsen var født mellom 1905 og 1928. Den eldste kjente frontkjemper var født i 1885, den yngste i 1928. De 181 intervjuede frontkjemperne hadde meldt seg mellom januar 1941 og juni 1944. De var mellom 15 og 36 år, i gjennomsnitt vel 21 år da de meldte seg. En av de falne fra 1. kompani Regiment Norge meldte seg 42 år gammel. De fleste ble innkalt og møtte i løpet av et par måneder. Den ene på 15 år kom ut etter to år, én av fire som meldte seg 16 år gamle, reiste ut ett år senere. Da de besvarte spørreskjemaet, var de mellom 56 og 80 år gamle, i gjennomsnitt 66 år.

Utdanning. De intervjuede frontkjemper hadde fra ingen til 11 års utdanning etter folkeskolen og før frontinnsats, i gjennomsnitt 3,3 år. 54 (30 %) tok examen artium, derav 11 etter krigen (12).

Yrkeserfaring. Frontkjemperne hadde fra ingen til 15 års yrkeserfaring, i gjennomsnitt 3,5 år, før de drog ut. Den største gruppen (25 %) hadde ikke yrkeserfaring, de var skolelever og studenter. Seks frontkjemper var ansatt i politi- eller lensmannsetaten. 17 arbeidet hos Arbeidstjenesten (AT) eller Nasjonal Samling, fire i offentlig administrasjon. Til sammen 65 (30 %) hadde mer teoretiske yrker, inkludert kunstnere, lærere osv. 71 (39 %) hadde manuelt arbeid, derav 36 (20 %) som arbeidet i jord- og skogbruk, mange på familiegården. 13 (7 %) oppgav intet yrke, én av dem var arbeidsledig (12).

Militær utdanning og tjeneste. Relativt mange av de intervjuede frontkjemperne hadde utført norsk militærtjeneste og oppnådd en norsk militær grad før krigen. 21 av de intervjuede frontkjemperne hadde meldt seg som frivillige i den finske vinterkrigen, men var av forskjellige grunner hindret fra å reise. Blant annet fikk ikke norske offiserer permisjon grunnet den truende verdenssituasjonen. Åtte deltok (tab 1).

Halvparten – 71 – av de frontkjemperne som var 17 år og eldre i 1940, meldte seg til kampene i Norge den våren. Det virker likevel ikke som om frontkjemperne betrakter kampene i Norge som særlig harde eller belastende. De som havnet i tysk fangenskap etter kapitulasjonen i 1940, forteller også om gode forhold der. Dette er ikke tatt med i beregningen av belastninger.

Av de 76 norske som ble satt opp til 1. kompani Regiment Norge i januar 44, hadde 29 ikke før vært på Østfronten. 17 hadde vært i Divisjon Wiking, der tysk var kommandospråket og det var få norske i enhetene, mens 22 hadde vært i Den Norske Legion der norsk var kommandospråket. Av de 181 i denne undersøkelsen hadde 40 meldt seg to ganger.

Motivasjon. Frontkjemperne oppgav opp til fire grunner hver for innsatsen. De vanligste grunnene de oppgir (tab 2), er kampen mot kommunismen og ønsket om at Norge skulle gjenvinne sin frihet ved gjenoppretelse av en egen hær som skulle medvirke til en fredsavtale med Tyskland. For mange frontkjemper var det også viktig å komme Finland til hjelp.

Påkjenninger og tapssifre

Sykdommer. Under innsatsen forekom ikke bare rene krigsskader, men også andre belastninger og sykdommer. De vanligste var dysenteri og alvorlig diaré (37%), forfrysninger (29%), gulsott (29%) og lus. Blant frontkjemperne oppgav i tillegg knapt 10% lopper og 5% veggedyr. Utøyplogen førte for mange til kroniske hudsår og infeksjoner. Fem opplyser at de fikk Wolhynsk sumpfeber, også kalt skyttergravsfeber (ricchettiøse quintana) som overføres ved lus. I tillegg rapporterte frontkjemperne om andre sykdommer. Ni fikk difteri, tre skarlagensfeber, fem hadde tuberkulose, to hadde malaria, én hadde tyfus og fire hadde septisk sykdom. Tre hadde akutt giktfeber, én bihulebetennelse, tre halsbetennelse, tre lungebetennelse, og to pleuritt i løpet av fronttjenestetiden eller utdanningen. 45 (25%) oppgav ingen helseplager bortsett fra lus (12).

Skader. To av tre av de intervjuede frontkjemperne ble skadet én eller flere ganger (12).

Av de 169 skadene disse 181 frontkjemperne oppgav å ha blitt utsatt for, ble 49 vurdert som livstruende. De fleste hadde bløt-

Tabell 1 Militær utdanning og erfaring for 181 frontkjemper før fronttjeneste

	Antall	(%)
Norsk militærtjeneste		
Hær	33	(18)
Garden	12	(7)
Luftvåpen	3	(2)
Kystvakt	4	(2)
Frivillig opplæring	10	(6)
Norsk militær grad		
Korporal	11	(6)
Sersjant	5	(3)
Fenrik	6	(3)
Løytnant	2	(1)
Krigserfaring før 9.4.1940		
Meldt Finland	21	(12)
Deltatt Finland	8	(4)
Deltatt Finland og Spania	2	(1)
Meldt seg til kampene i Norge 1940		
Mobilisert	25	(14)
Frivillig	46	(25)
Til sammen	71	(39)
Militær utdanning i Norge før utreise		
Antall	53	
Lengde i måneder (minimum–maksimum)	1,5	(få dager–6 md.)
Utdanning i utlandet		
Lengde i måneder (minimum–maksimum)	5	(1–13)
Hvordan frontkjemperne mente utdanningen forberedte dem		
Godt	105	58
Tilfredsstillende	54	30
Dårlig	8	4
Uoppgitt	14	8

skader, for øvrig hadde 48 hodeskader, og 34 knokkelbrudd. 19 hadde ryggskader. Ni oppgav lammelser som følge av ryggskader og perifere nerveskader. Ti oppgav at de overlevde bukskader, og to brysthuleskader.

Skadene og sykdommene førte til innleggelse på krigslasarett av varierende varighet.

Tabell 2 Årsaker til utreise oppgitt av 181 frontkjemper

	Antall	(%)
Antikommunisme	109	60
Øke norsk frihet	49	27
Gjenreise våpenære, opprette ny norsk hær	12	7
Sympati for Finland	44	24
Miljøpåvirkning	16	9
Sympati for Tyskland	14	8
Idealisme	7	4
Ønske om forent Europa	5	3
Pliktfølelse	4	2
Spenning/eventyrløst	2	1

Lengste opphold for de intervjuede var på 30 måneder. Flere hadde til dels meget alvorlige skader: Én hadde fått tverrsnittslesjon, én hadde tapt høyre, en annen venstre arm, én høyre legg og venstre fot. Fire var låramputert på én side, to var låramputert på én side og amputert ved kneet på den annen.

Sosiale problemer i okkupasjonstiden. De som overlevde tjeneste i Divisjon Wiking eller i Den Norske Legion og ikke meldte seg på ny, kom hjem i mai/juni 1943.

Skijegerbataljonen kom tilbake til Norge etter at Finland gikk ut av krigen høsten 1944. I forbindelse med et avsnitt i spørreskjemaet om opphold i Norge etter fronttjenesten, men før kapitulasjonen i 1945 enten de var på permisjon eller etter dimmisjon, er alle stilt følgende spørsmål: Hadde du problemer med bolig, arbeid, sosial kontakt eller annet i denne tiden? Gi nærmere beskrivelse hvis du har svart «ja». Som svar på dette klaget én over rastløshet, to hadde boligproblemer, og to oppgav at de hadde problemer med familien. De øvrige svarte «nei» eller «ingen».

Fangenskap og dom. De fleste frontkjemper var i fangenskap i 3–4 år. Det var 167

som besvarte spørsmål om dom. De var dømt til fra ingen til 12 års tvangsarbeid, i gjennomsnitt 4,2 år. I tillegg var de fleste fradømt det de eide, inkludert den godtgjørelse de hadde mottatt som soldater. De ble også fradømt borgerlige rettigheter som stemmerett, og rett, men ikke plikt til militær tjeneste for minst ti år. Av de 165 som svarte på når de ble løslatt, ble 34 løslatt i 1947, 69 i 1948 og 19 i 1949. Svært mange omtaler rettsakene som farser, der dommen var fastsatt på forhånd. Under fangenskap både i Norge og i utlandet ble frontkjemperne utsatt for betydelige fysiske og psykiske påkjenninger. Størst var belastningen for dem som kom i russisk fangenskap, men påkjenningene var betydelige også i norsk og alliert fangenskap, særlig den første tiden (tab 3, 4). De fleste frontkjemper i denne undersøkelsen som hadde tuberkulose, fikk påvist dette i fangetiden.

30 av de 181 frontkjemperne hadde vært i utenlandsk fangenskap, derav 12 i russisk, og 18 i alliert fangenskap. Én av de 76 i 1. kompani Regiment Norge omkom i russisk fangenskap i august 1945. I tillegg er fem fra regimentet savnet. Hvor mange av disse som omkom i fangenskap, er ukjent, men det er sannsynlig at i alle fall ytterligere to omkom i russisk fangenskap.

Tabell 3 Belastninger under norsk fangenskap oppgitt av 181 frontkjemper

	Antall (%)	
I fangenskap i Norge	181	100
Straffeeksersis	52	29
Åling	22	12
Fingert henrettelse	44	24
Slag	25	14
Spark	21	12
Hungerødemer	22	12
Beri-beri	21	12
Tuberkulose	9	5
Gulsott	7	4
Lus	4	2
Lopper	6	3
Veggedyr	10	6

Seks frontkjemper i russisk fangenskap hadde vekttap på over 1/3 av utgangsvekt eller over 30 kg; to i alliert fangenskap og 11 i norsk fangenskap hadde tilsvarende vekttap. Utenom dette hadde én i russisk fangenskap og fire i vestlig fangenskap hungerødemer, og én hadde ukjent, stort vekttap, mens fem i vestlig fangenskap hadde vekttap på 12–20 kg. I Norge var gjennomsnittlig vekt-

tap for de 76 som kunne oppgi det, 15,5 kg. I tillegg klaget 21 over matmangel i norsk fangenskap.

Tapssifre. Av ca. 5 000 frontkjemper vet man at vel 900 døde i løpet av tjenesten eller fangetiden. Av 1. kompani Regiment Norge døde 29 av 76. De fleste falt i strid. Dessuten ble minst 16 frontkjemper likvidert av Hjemmefronten, herav én fra 1. kompani Regiment Norge i april 1945. Én frontkjemper ble drept av Rinnanbanden. Noen frontkjemper (ukjent antall) ble henrettet av tyskerne, to i april 1945. Ti ble henrettet i etterkrigstiden etter dom i Norge.

Det er kjent at minst 128 norske frontkjemper satt i vestlig fangenskap etter krigen. Det er kjent at tre døde der. Derimot døde 152 av de 240 man vet var i russisk fangenskap. Praktisk talt alle frontkjemper som overlevde, var 3–4 år i fangenskap, Norge. Minst ni frontkjemper døde en voldsom død, i forbindelse med arrestasjon eller fangenskap i Norge (tab 4). Det er ikke kjent hvor mange som begikk selvmord eller som døde av annen årsak, f.eks. tuberkulose i løpet av fangetiden i Norge.

Helse etter okkupasjonstiden

Dødelighet. Innen utgangen av 1951 var 33 av 76 i 1. kompani Norge døde. To døde av tuberkulose 22 og 24 år gamle henholdsvis i juni 1945 og april 1948. De to hadde sannsynligvis pådratt seg sykdommen under fronttjenesten. Men i alle fall én av dem satt i norske fangeleirer etter hjemkomsten. To fra 1. kompani Regiment Norge døde av sepsis, den ene i 1950, 34 år gammel. Hans infeksjon hadde sannsynligvis utgangspunkt i fremmedlegemereaksjon fra granatsplint i et bein. En fra 1. kompani Regiment Norge omkom i en ulykke i 1951.

Åtte er døde av hjerte- og karsykdommer derav to mors subita. Hos den ene var det kjent at han hadde angina pectoris. I journalen til en av de fem som døde av hjerteinfarkt, står det i den siste innkomstjournalen at han virket mye eldre enn sine 53 år. Alderen til dem som døde av hjerte- og karsykdommer, var 53–79 år, i gjennomsnitt 66 år. Én døde av lungesykdom. Sju er døde av ondartede sykdommer. De var i alderen 53 til 69 år, i gjennomsnitt 64 år. To er døde av cancer ventriculi, tre av cancer pulm og to av blærecancer.

Arbeidsliv. Til tross for sine betydelige belastninger har frontkjemperne vært aktive i yrkeslivet lenge. Svært mange ble selvstendig næringsdrivende av nødvendighet, fordi motstand fra andre arbeidere hindret dem i å få annet lønnet arbeid. Enkelte frontkjemper har vært i arbeid til tross for store handikap. Bl.a. noterte én tverrsnittslammet og én dobbelt beinamputert uavhengig av hverandre at det ikke var problemer med arbeidet, dermot savnet de friluftslivet.

Tabell 4 Dødsårsak for ni frontkjemper mellom frigjøringen og løslatelsen

Dødsdato	Fødselsdato	
10.5.1945	4.6.1920	Dødsattesten er utskrevet i 1946, arkivert i Bærum, angivelig grunnet ukjent adresse og at de ikke ville ha den i Oslo. Ukjent dødsårsak. Skal være død på Bærum sykehus, men påtegning om at han er ukjent der. Dødsannonse for 24 år gammel kjær ektemann, far, sønn og svigersønn i Aftenposten
12.5.1945	22.3.1923	Ifølge John Lyng, Forræderiets epoke Oslo 1948 s. 168: «Karl Dolmen, en ung frontkjemper, som også ble drept mens han ble forfulgt av hjemmestyrkene på Innerøy umiddelbart etter kapitulasjonen.» Hans venninne, 21 år døde samtidig. Granat
1.9.1945	8.5.1922	Omkom ved eksplosjon av båt lastet med ammunisjon sammen med 8 andre varetektsfanger, et sivilt tysk skipsmannskap på 6, en engelsk underoffiser, en norsk tolk og en norsk vakt
1.9.1945	11.2.1921	
2.1946	20.2.1914	Slått bl.a. i hodet under forhør i Trondheim. Døde dagen etter på celle på Falstad der han satt med to av sine halvbrødre
20.6.1946	15.5.1921	Omkom sammen med annen fange under opprydning på kai i Narvik. Granat
7.8.1946	1.6.1921	Døde på Ullevål sykehus. Skal være død etter opphold i avlusingskjelen for tøy (65 °C), Akershus festning. Nevnt i Martha Steinsvik Frimodige ytringer s. 96 Oslo 1946
2.3.1948	30.11.1919	Omkom ved veitrafikkulykke på vei til tvangsarbeid fra Gulskogen fangeleir
22.3.1952	15.7.1917	Omkom på tvangsarbeid. Arbeidsulykke. Traktor

Trygd. 69 av 181 intervjuede frontkjemper hadde mottatt minst 50 % uføretrygd, 12 grunnstønad, 49 alderstrygd og 45 skrev at de var i arbeid og ikke mottok noen trygd. De vanligste sykdommene uføretrygdede frontkjemper oppgav var hjerte- og karproblemer, kreftsykdommer og infeksjoner, deriblant tuberkulose.

Bortsett fra tre, var de frontkjemperne som ble uføretrygdet over 54 år, i gjennomsnitt 59 år. Den ene av de tre som ble uføretrygdet før de var 54 år, var en av de tre som reiste ut 16 år gammel. For ham førte det til store psykiske problemer, med innleggelse og uføretrygd 39 år gammel. Han var gått ned 15 kg i norsk fangenskap, og ble operert for brokk i fangetiden.

En ble uføretrygdet 45 år gammel. Han hadde overlevd Skijegerbataljonens slag St.Hans 1944, der 120 nordmenn falt. Derpå var han vel ett år i russisk fangenskap der han fikk dysenteri og tuberkulose og gikk ned 40 kg i vekt. Han var 178 cm høy og veide da 35 kg. Likevel bemerker han at politiet opptrådte brutalt mot ham da han kom til Norge i september 1945. Han ble uføretrygdet for angina pectoris. Han hadde i tillegg hørselsproblemer, fikk nerveproblemer og artrose. En tredje ble ufør 50 år gammel. Han ble tverrsnittslammet etter en arbeidsulykke. Han hadde i tillegg fått bilateral våt pleuritt (tbc) i fangenskapet, og hadde hørselsproblemer.

Aktuelle helseplager. Av aktuelle helseplager hadde de 181 intervjuede frontkjemperne særlig hyppig hjerte- og karsykdommer (36 %), nervøse forstyrrelser (33 %), hodepine (29 %), skadefølger (28 %) som skader etter amputasjoner, fysiske traumer med epilepsi, hørselsskader, ryggproblemer (24 %) og mage-tarm-problemer (18 %) (12). Tre av frontkjemperne tilskriver helseproblemer som ulcus og depresjon trakassering og det de oppfatter som historieforfalskning i media i etterkrigstiden.

En frontkjemper som hadde fått amputert høyre arm 10 cm fra skulderen, mente krigen ikke hadde hatt andre helsefølger for ham enn at hans venstre arm hadde en tendens til å være overanstrengt!

Sosiale problemer etter okkupasjonstiden. 19 av de 181 frontkjemperne oppgav at de eller familien var fratatt bolig fordi de var frontkjemper. Av de 35 som oppgav at de hadde vært gjennom en skilsmisse, mente 13 at skilsmissen hadde sammenheng med at de var frontkjemper. 11 mente at deres kone/forlovede hadde vært utsatt for press for å skille seg fra dem fordi de hadde vært frontkjemper. Mange var blitt utmeldt av foreninger fordi de var frontkjemper. Det gjaldt ofte sportsforeninger og fagorganisasjoner. 47 var ikke medlemmer av statskirken. Av de 134 som svarte på spørsmålet, hadde 68 stemt første gang innen 1960, 34 til hadde stemt før 1970, 18 til innen 1973, to i 1983 og 12 hadde aldri stemt etter okkupasjonen.

Diskusjon

Helse

Bortsett fra denne undersøkelsen er det ikke gjort noe systematisk arbeid om frontkjemperes helsetilstand. Opplysningene i denne undersøkelsen er basert på de svar frontkjemperne har gitt. Spørsmålene handler for en stor del om hendelser som ligger langt tilbake i tid. Dette kan derfor ha medført erindringsforskyvninger. I den grad opplysningene er kontrollert mot andre kilder som for eksempel sykehusjournaler, og mot andres opplysninger fra samme enhet, virker de pålitelige.

Jeg har forsøkt å vurdere den enkeltes krigsdeltakers belastning i grupper ut fra de opplysninger frontkjemperne selv har gitt. Forskjellige mulige kriterier er vurdert, som for eksempel lengden på krigstjenesten og lengden på sykehusopphold under krigen. Det eneste kriteriet hos frontkjemperne som man fant gjorde utslag på f.eks. grad av uføretrygd, var hvorvidt vedkommende hadde vært såret eller ikke.

Ni av de fangene Frøshaug undersøkte på Illebu, var uføre som følge av skader fra fronten, 11 hadde problemer som følge av hodeskader. Også i det aktuelle materiale var det relativt mange alvorlig skadede.

Frontkjemperne var også utsatt for betydelige belastninger under fangenskap både i Norge og i utlandet. Vekttap over 30 % eller minst 1/3 av kroppsvekten eller hungerødemer har vært vurdert som varig skadelige (4). Det foreligger ikke alltid svar på både vekttap og opprinnelig vekt. I disse tilfellene har man forsøkt å regne seg til normalvekt ut fra opplysninger om høyde.

Etter som de fleste overgrep i norske fengsler og leirer i etterkrigstiden skjedde sommeren 1945, kan prosenttallene for disse være noe lave. De fleste av de 30 som hadde vært i utenlandsk fangenskap, kom ikke hjem før høsten 1945. Men også i 1946 skjedde til dels alvorlige overgrep (tab 4).

Økt tidlig dødelighet blant annet grunnet infeksjoner og ulykker er kjent også blant andre belastede grupper. Det gjelder særlig krigsdeltakere og konsentrasjonsleirfanger som satt i fangeleirer i Tyskland og Japan under krigen og i Russland etter krigen (3, 4).

Sykkeligheten av nervøse lidelser og muskel-skjelett-lidelser synes heller lavere for frontkjemper enn for deltakere i 2. Bergkompani i Finnmark, mens frontkjemperne hadde mer senvirkninger etter skader, tuberkulose og hjerte- og karsykdommer (12).

Etterkrigstid

Både Frøshaugs (9, 10) og denne undersøkelsen (12) viser at frontkjemperne hadde mer utdanning enn gjennomsnittet. 11 tok dessuten examen artium etter løslatelsen. Det er bemerkelsesverdig, ettersom samtlige frontkjemper ble fradømt retten til å studere samtidig som de ble fradømt «Allmenn tillit» i minst ti år. Det førte til at relativt mange studerte i utlandet.

Frøshaug gjorde en etterundersøkelse (10) der han sendte skjema til 88 og fikk svar fra 31 frontkjemper. Som eksempel på at alt var bra, nevner han følgende besvarelse: «Løslatt 14.10.47. Startet eget firma dagen etter. Startkapital kr.30. Har nå ansatt 7 medfanger.» Dette kan sies å være et godt eksempel på hvordan frontkjemperne møtte de vanskeligheter som møtte dem da de ble løslatt.

I undersøkelsen om tidligere norske konsentrasjonsleirfanger, bl.a. offentliggjort i Tidsskriftet i juli 1961, bemerkes det at det særlig er dem med lav utdanning som har hatt problemer i arbeidslivet senere (7). Det er mulig at frontkjempernes ressurser har vært dem til hjelp. 12 personer (6 %) i Frøshaugs undersøkelse svarte på spørsmål om tilhørighet til statskirken. Over halvparten av disse meddelte at de ville melde seg ut av statskirken ved første anledning, og ifølge denne undersøkelsen gjorde ca. 25 % av alle undersøkte alvor av det. Frøshaug bemerker at frontkjemperne hadde stadig mindre forståelse for at de ble straffet jo lenger tiden gikk (10). Denne tendensen har holdt seg. Av de spurte i denne undersøkelsen er det bare to som gir uttrykk for å mene at han har vært med på noe klanderverdig. Den ene bemerker for øvrig at hans frontkamerater mener det er dumt av ham. Også Blindheim bemerker dette om frontkjempernes reaksjon på samfunnets dom: «Dei fekk harde straffer, som dei i beste fall(!) dreg på skuldrane av» (8). Det kan virke som om frontkjempernes forståelse for det øvrige norske samfunn er omvendt proporsjonal med den straff de rettslig og sosialt har fått for innsatsen.

Frontkjempergruppen/ samfunnet

At frontkjemperne i praksis ennå ikke har adgang til massemediene for å korrigere det de oppfatter som feilaktige oppfatninger av dem, og for å forsvare rettmessigheten av sin innsats, har gjort at de i lav grad har gjenfunnet aktelsen for samfunnet. At frontkjemperne har hatt og har så store problemer med å nå ut med sine argumenter, oppfatter mange av dem slik at motparten egentlig er kjennet at frontkjemperne tenkte og handlet rett. Når det ikke offisielt erkjennes, regner de med at det skyldes at det vil være et for stort prestisjetap for resten av samfunnet å vedgå det.

Blindheim bemerker også at «Dei fleste tykkjest ha greidd den vanskelege tilpassingsperioden og den sosiale isolasjonen godt. Isolasjonen har festna banda mellom dei desto sterkare – truleg heilt nødvendig fordi denne gruppa soldatar, med ein såra- og skadeprosent over noko tidlegare kjend innan nokon tilsvarande gruppe nordmenn, har måtta greie seg sjølv. Dei første åra var vanskelegast. Solidariteten og kameratskapen har styrka haldninga hos alle som var sterke nok, gjort dei endå sterkare» (8).

Frontkjemperne har vennet seg til å stole på seg selv og hverandre. Ofte vil de på grunn av negative erfaringer i samfunnet generelt og også i norsk helsevesen tie med opplysninger som kan være av betydning for behandlingen. Det var vel ikke å vente at reaksjonen på å bli straffet for det man subjektivt oppfattet som riktige meninger og patriotiske handlinger, skulle endre seg ved frigjøringen. Særlig ikke ettersom forholdene for fanger i Norge ved frigjøringen heller ble verre enn bedre (12) (tab 3, 4).

Kommunikasjon

I hele etterkrigstiden har kommunikasjonen vært ensidig. Frontkjemperne og medlemmer av Nasjonal Samling oppfatter stort sett de betegnelser som Lavik og de han henviser til, bruker på dem, som uttrykk i beste fall for uvitenhet, i verste fall for ondskap. Det gjelder betegnelser som «nazister», «nazi-medlemmer», «landssvikere», «unasjonale» eller «forrædere». Frontkjemperne og NS-folk vil ha lett for å plassere mennesker som bruker slike uttrykk om dem, blant den allmennhet som fradømte seg selv deres tillit. Samtidig vedkjenner de fleste som var frontkjemperne seg gjerne at de var det, og medlemmer av Nasjonal Samling vedkjenner seg også vanligvis gjerne det, forutsatt at man viser respekt for de standpunkter og handlinger de vedkjenner seg, og ikke tillegger dem tanker og handlinger de ikke kjenner igjen.

Det som av utenforstående oppfattes som kontaktsvakhet og isolasjonstendens, kan ha sammenheng med at frontkjempernes erfaringer i krigs- og etterkrigstid har fått dem til å foretrekke hverandres selskap. Frontkjemperne kjenner seg bare unntaksvis igjen i det forfattere som ikke er frontkjemperne, skriver om dem.

Det er viktig at norske leger kjenner mer til denne gruppen. Et uheldig ordvalg vil kunne føre til manglende tillit. Frontkjemperne vil da kunne unnlate å komme med informasjon som kan være vesentlige også i medisinsk sammenheng.

Konklusjon

Frontkjemperne er en meget hardt belastet gruppe. Dette er best illustrert ved meget høy dødelighet både under innsatsen og i de første etterkrigsår.

På bakgrunn av sine opprinnelige ressurser har de overlevende etter 1950 likevel klart seg relativt bra i etterkrigstiden. Dette til tross for de handikap de har måttet slite med både fysisk og sosialt. Det er mitt håp at denne artikkelen kan bringe forståelse for en del av de belastningene frontkjemperne har vært utsatt for. Det er også å håpe at kunnskap om og vilje til å lytte også til frontkjemperne, kan gi grunnlag for en gjensidig respekt som ennå i altfor høy grad mangler.

Litteratur

1. Lavik NJ. Norsk psykiatri og nazismen. Et historisk prosjekt med ny aktualitet. Tidsskr Nor Lægeforen 1994; 114: 1687–90.
2. Bremer J. A social psychiatric investigation of a small community in Northern Norway. Acta Psychiatr Nevrol 1951; (suppl 62): 568–73.
3. Strøm A, red. Norwegian concentration camp survivors. Oslo: Universitetsforlaget, 1968.
4. Lønnum A sr. Helsevikt, en senfølge av krig og katastrofe. Oslo: Gyldendal, 1969.
5. Eitinger L, Strøm A. Mortality and morbidity after excessive stress. A follow-up investigation of Norwegian concentration camp survivors. Oslo: Universitetsforlaget, 1973.
6. Lønnum A sr., Malm OJ, Schulz J, Skalmerud T, Strøm A. Det glemte kompani 2. Bergkompani og frigjøringen av Finnmark. Krigsinvaliden. Oslo, 1983.
7. Strøm A. Undersøkelse av norske tidligere konsentrasjonsleirfanger. Tidsskr Nor Lægeforen 1961; 81: 803–15.
8. Blindheim S. Nordmenn under Hitlers fane. Oslo: Noregs boklag, 1977.
9. Frøshaug H. The young «patriots». Acta Psychiatr Neurol Scand 1947; 556–73.
10. Frøshaug H. A social-psychiatric examination of young frontcombattants. (Norwegian volunteers in the German army). Acta Psychiatr Neurol Scand 1955; 30: 443–65.
11. Halle F. Fra Finland til Kaukasus. Nordmenn på Østfronten 1941–45. Oslo: Dreyer, 1972.
12. Stridsklev IC. Norske frontkjemper på Østfronten 1941–1945. En sosialmedisinsk etterundersøkelse. Norsk tidsskrift for arbeidsmedisin 1992; 13: 359–68.
13. Dahl O. Frontkjemperbevegelsen i Norge, med særlig vekt på Den Norske Legion. Hovedfagsoppgave. Oslo: Historisk institutt, Universitetet i Oslo, 1972.
14. Saxlund E. Hjelpeorganisasjonen beriktiger. Folk og Land 1994; 3: 6.